

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ

УДК 7.036(477)

Світлана ШЛЕМКЕВИЧ

Анотація. Сучасна доба української історії дає підстави говорити про те, що глибоке творче оволодіння надбаннями національної культури стає важливою потребою людини і суспільства в цілому. Особливе місце у цьому процесі належить саме мистецтву, яке здатне цілісно відобразити дійсність, контактувати з емоційно-інтелектуальною сферою окремої особистості і завдяки цьому знаходити найбільш адекватні способи презентації нових ідей, здійснювати ідейно-естетичний вплив на людей, включаючи їх у цілісно спрямовану діяльність і тим самим брати участь у переоформленні суспільства.

Ключові слова: Сучасна доба української історії, емоційно-інтелектуальна сфера, переоформлення суспільства

Проаналізувавши стан сучасного українського мистецтва, можемо виявити найбільш важливі проблеми у процесі становлення новітніх форм мистецтва, синхронізованого з нині діючими суспільно-політичними процесами в Україні.

XX століття ознаменувалося початком нової культурної епохи, особливими рисами якої можна вважати небачений розмах науково-технічного прогресу, зростання темпів технологічного оснащення життя і, відповідно, тріумф прагматично-технологічної свідомості. У той же час практика, позбавлена морального осмислення, гуманістичного усвідомлення цінності буття, призвела до появи глобальних небезпек для світової цивілізації. Це поставило під загрозу саме існування людства, і тим самим зробило сучасну епоху епохою виживання.

Безсумнівно, що пріоритети людини сучасної культурної епохи істотно змінюються. Повсюдно проявляються прагнення до довгострокової безпеки, соціальної, духовної та інтелектуальної повноцінності, глибокого пізнання навколишнього світу. За словами відомого російського культуролога Біблера В. С., особливі процеси сучасної епохи – соціальні, духовні, історичні зміни, можна оцінити як переміщення епіцентру людського існування до полюса культури [1]. Зростає усвідомлення ці-

лісності світу, почуття нероздільності процесів, що в ньому відбуваються і особливої відповідальності людини за свою діяльність. На теренах теоретичної культурології ці обставини обумовили значну активізацію досліджень культури в контексті аксіологічного підходу, згідно з яким культура осмислюється як загальнолюдське надбання, як «актуалізація смислового потенціалу творчої діяльності, що характеризується перетворенням речей у пропозицію та відтворенням досвіду історії в його потенціальності, невикористаних можливостей його подальшого збагачення» [2, 56].

Таким чином, плідно використовуючи здобутки антропологічної, соціологічної, інформаційно-знакової, аксіологічна концепція культури зосереджує увагу на функціонуванні і формуваннях ціннісних орієнтирів суспільства та особистості.

Визнання сукупності ціннісних орієнтирів як стрижня культури дає можливість відійти від абсолютизації ролі економічного або політичного фактора у житті суспільства і зосередити увагу на духовній основі культури. Події останнього часу дають право стверджувати, що саме у духовності – джерело сили будь-якого суспільства, а вже потім – у рівні економічного розвитку. Якщо вичерпалися у нації духовні сили, ніякий найдосконаліший державний устрій, соціально-економічні та науково-технічні досягнення не спроможні врятувати її від неминучого краху.

Суттєвим компонентом духовної сфери культури є художня культура. Поряд із пізнавальною, релігійною, моральною політичною культурою вона покликана формувати внутрішній світ людини, сприяти розвитку людини як творця культурних цінностей. Ядром художньої культури є мистецтво як форма художньо-образної інтерпретації дійсного і уявного. Мистецтво як форма освоєння буття у художніх образах не завжди досягає рівня понятійно-теоретичного обґрунтування, але формує емоційне середовище для побудови стратегії дії, виступає засобом впізнання і організації світу. Сьогодні активно обговорюються гіпотези щодо генетичної обумовленості здатності людини до творчої художньої діяльності, оскільки саме така є найбільш ефективним і зручним шляхом для осмислення наявної ситуації у найбільш доступний для людини спосіб – через сприйняття, через «розумну емоцію». Потреба в мистецтві впливає, за словами великого німецького філософа Г.Гегеля, з розумного прагнення людини духовно освоїти внутрішній і

зовнішній світи, уявивши його як предмет, в якому вона впізнає власне «Я». [3, 38]. Будь-які процеси, пов'язані з формуванням або трансформацією соціально-політичного, духовного світу суспільства та особистості, найяскравіше діагностуються у сфері мистецтва як квінтесенції культури, вищому типі культуротворчої діяльності. У переломні моменти історії, коли формується нова шкала цінностей, моделюється нова картина світу, істотно посилюється значення мистецтва.

Історія українського народу є одним із найяскравіших прикладів того, як мистецтво виконує свою особливу місію. Відсутність державності, політичної еліти, сформованої національної ідеї протягом тривалого історичного часу не привели до порушення цілісності національної самосвідомості. Пояснення цьому необхідно шукати саме в існуванні міцного культурного фундаменту, національних культурних традицій та надбань, перш за все відкарбованих у самотньому мистецькому доробку України. Пройшовши через століття гонінь, утисків, насильницького русифікаторства, колонізації, мадьяризації збереглася українська мова і література, українська пісня, неповторні мистецькі шедеври, зразки декоративно-ужиткового мистецтва, храмові комплекси, церковні традиції, все, що являє собою живу плоть національної духовності. Особливу живучість української культури як зброї, що боронить національну самотність, констатували у своїх культурологічних розвідках видатні українські науковці, зокрема Микола Костомаров, Євген Маланюк, Юрій Липа. Автор фундаментальної праці «Тисяча років української культури» Мирослав Семчишин вважав, що чи не найголовнішою рисою української культури є здатність оборонятися, захищати та документувати у наукових дослідженнях та творах мистецтва своє індивідуально-національне «Я». Окремо слід сказати про місце, яке в українській історії зайняли видатні діячі мистецтва – письменники, художники, музиканти, діячі театру – вчителі Духу. Для українського народу слово Поета, Митця завжди було значно більшим, ніж суто слово. Це був своєрідний заклик, настанова до дії, якій висловлювалася безапеляційна довіра.

Саме в натхненному поетичному слові Сковороди, Котляревського, Шевченка викристалізувалася і продовжує існувати національна ідея. Леся Українка, Франко, Коцюбинський своїми мистецькими доробками збагачували унікальність ук-

раїнської культури, наповнювали її тою енергетикою, яка крипила сили народу. При цьому не слід забувати, що саме у сфері мистецтва Україна успішно стверджувала свій міжнародний авторитет. На початку ХХ ст. українські художники-авангардисти своєю творчістю відкрили нову епоху світового мистецтва. 20-ті роки ХХ століття відзначаються розквітом літератури, театру, графіки та живопису на тлі великого революційного збурення і виявлення всієї творчої енергії народу.

І нарешті – період 60-х років ХХ ст. Саме зусиллями української передової мистецької еліти було розпочато процес, що завершився актом проголошення незалежності у серпні 1991р., подією, яка перед усім світом засвідчила органічний потяг українського народу до волі. На цьому переломному етапі історії українські митці, зокрема письменники, активісти «Товариства рідної мови» сказали своє вагоме слово.

Вивчаючи сучасний етап розвитку українського мистецтва, філософи, політологи, науковці-мистецтвознавці, перш за все зацікавлені питанням, чи зараз здійснює мистецтво свою місію формування нових стандартів сприйняття дійсності?

Утвердження самостійності створило нову соціально-політичну горизонталь для духовного відродження української культури. Безсумнівно, це своєрідним чином позначилося на мистецькому житті держави. У документах, що формують державну політику в галузі культури, постійно відзначається необхідність повернення і переосмислення народних звичаїв і традицій, широкого сприяння розвитку українського мистецтва перш за все через розширення сфери вживання української літературної мови, через розвиток літератури. Адже саме ця умова є однією з найнеобхідніших для процесу консолідації нації. Тому для сучасних літераторів першочерговим є завдання витворити нову модернову, цікаву для всіх літературу. З натхненням і великим бажанням бути гідними історичного моменту працюють українські письменники. З кожним роком збільшується число видавництв, які працюють виключно з українськими письменниками. Про це свідчить зокрема статистика учасників відомого в Україні та за її межами Книжкового форуму у Львові. Покращується поліграфічна якість українських видань. При цьому, на жаль, не зменшується «лавина» російськомовної літератури, яка поки що залишається різноманітнішою за тематикою, доступнішою за цінами, якіснішою за поліграфією.

Необхідно визнати, що найбільший інтерес читачів викликають твори молодих українських літераторів, і саме вони мають можливість створити деяке протистояння іншомовній літературі. Відомими у світі стали альманахи «Четвер» та «Критика», які дають можливість осягнути всю палітру авангардного слова в українській молодій поезії та прозі. При цьому активно освоюється, заново відкривається надбання так званої першої хвилі українського авангардизму, що пов'язана з творчістю Валер'яна Поліщука, Михайла Семенка, раннього Миколи Бажана та інших. Відродження авангардизму (чи його «нова хвиля») припадає на останні роки 80-х ХХ ст. Це – об'єднання «Бу-Ба-Бу» (Юрій Андрухович, Віктор Неборак, Олександр Ірванець, «Пропала грамота» (Юрко Позаяк, Семен Либонь, Віктор Недоступ), «Лу-Го-Сад» (Іван Лучук, Назар Гончар, Роман Садовський). Сьогодні широко відомі твори українських письменників нового покоління. Європейського визнання здобули твори прозаїків Любка Дереша, Юрія Винничука, Тараса Прохаська, Оксани Забужко, Соломії Павличко.

Стильові ознаки світового авангардизму досить різноманітні, несуть яскраво виражені ознаки свого часу і місця побутування. Між тим, спільним для всіх авангардистів є прагнення до найсміливішого і найхімернішого експериментування. Молоді українські літератори, взявши на озброєння сміх та пародію, оголосивши рішуче неприйняття утверджених раніше норм і канонів, тим самим визнали естетичну потребу очищення і оновлення через свідоме пародіювання життя. Ось як пояснював завдання своєї групи Віктор Неборак: «Ми намагалися зруйнувати певні стереотипи загумінковості української літератури, ніби це щось таке сільське, народницьке, повчальне, гіпертрофовано цнотливе» [4, 64-65].

Справедливо виникає питання, наскільки успішними є ці спроби? Чи визнані вони на рівні суспільної свідомості? При всій талановитості і творчому поступі названих авторів, як і багатьох їх колег по цеху, варто все ж відзначити, що способи утвердитися в національній літературі часто-густо є надмірно екстравагантними, що, перш за все, зумовлено процесом комерціалізації літератури. Письменники виступають одночасно пропагандистами і менеджерами своїх творів, змушені боротися за читача-покупця. Прагнучи бути ближчими, зрозумілішими, автори допускають змішання всіх жанрів і стилів, послуговуються суржигом і сленгом, а то й просто ненормативною

лексикою. При цьому головним завданням для себе молоді українські письменники проголошують боротьбу за чистоту мови, за утвердження української екзистенції через потенціал слова та духовності його носіїв.

Подібні протиріччя не є самотніми в перебігу інноваційних процесів, що здійснюються в українському мистецтві. Є смисл виділити у багатомірному спектрі існуючих проблем, деякі, на наш погляд, визначальні для аналізу соціокультурних детермінант розвитку українського мистецтва:

1. співвідношення традиції та інновації
2. протистояння масового та елітарного у сфері мистецтва.

Традиція у даному випадку визнається нами як елемент соціокультурного досвіду народу (нації), що забезпечує духовну інформаційну мобільність як по вертикалі (через покоління), так і горизонталі (на рівні одного покоління чи окремої особистості). Традиційне мистецтво, яке відтворює архетип того чи іншого народу, можна вважати своєрідним підґрунтям професійного мистецтва, його основою. Є національні культури, в яких цей зв'язок не є поверхнево очевидним (наприклад, грецька, американська, французька). Цілком інша ситуація в тих країнах, де політичне самоствердження було неможливим або утрудненим. Для України, як зрештою, для більшості європейських народів, зв'язок з минулим, з народною традицією, є необхідністю, невід'ємним елементом національної ідеї. Закономірно, що в новій ситуації політичної незалежності мистецтво перш за все повернулося до народної музики, танцю, декоративно-ужиткового мистецтва. Перші роки незалежності пройшли під знаком відродження народних традицій у святкуванні релігійних свят, переосмислення давньої історичної спадщини.

Сьогодні ми констатуємо, що з боку держави і всіх зацікавлених осіб робилися спроби активізувати розвиток традиційних фольклорних елементів. Звернемося хоча б до практики святкування Дня незалежності, в рамках якого відбуваються Свято вишивки, Свято національного Прапора, народні гуляння, які обов'язково супроводжуються виступами народних колективів. Статус національного отримав ярмарок у Сорочинцях, де перш за все розгортають виставку і продаж виробів народних умільців. Фестивалі «Тарас Бульба», «Червона рута» та інші проходять із обов'язковим залученням фольклорних мотивів. Все більшої популярності набуває етнофестиваль

у селищі Підкамінь Львівської області. При цьому фольклорне пісенне свято супроводжується виставками традиційних ремесел, лицарськими боями, дегустацією місцевих страв, велосипедними мандрівками і перебуванням на повітряній кулі. Тим самим, робиться все можливе, щоб органічно створити сприятливу атмосферу для залучення, перш за все, молоді до народних мистецьких традицій. На жаль, неможливо уникнути небезпек у цій складній роботі. Цілком зрозуміле і обумовлене бажанням повернути насильницьки втрачене у деяких випадках обертається страхом щось змінити. Але традиція може повноцінно функціонувати лише постійно оновлюючись. При цьому інноваційні процеси повинні бути логічно вмотивованими, не спотворювати саму тканину ментальної своєрідності.

Важливим елементом сучасного мистецького життя є розгортання історичної тематики у площинах різних мистецтв. Для українських митців саме історія народу була і залишається головною темою для творчості. Цілком зрозуміло, що нові політичні реалії створили сприятливий ґрунт для висвітлення різноманітних періодів історії, в тому числі таких, які у попередні роки були під знаком «табу».

При цьому саме історичний жанр, звертання до сюжетів, пов'язаних із функціонуванням історичної пам'яті, демонструють всю небезпеку, на яку наражаються ті представники культури та мистецтва, які намагаються блискавично дати нові оцінки історичному минулому, наповнити традиційне тлумачення новим змістом без належної історичної експертизи та вмотивованої мети.

Яскравим прикладом може слугувати ситуація в сучасному українському кінематографі. При цілковитому занедбанні і фінансових негараздах, які відчутно знизили розмах українського кіно на початку історії незалежності України, історичний жанр був майже єдиним, який існував завдяки увазі кінематографістів та підтримці держави. Ось неповний перелік кінофільмів, створених за державним замовленням: «Чорна рада», «Молитва за гетьмана Мазепу», «Таємниці Києво-Печерської Лаври», «Таємниці Чингісхана», «Чорнобиль 2001», «Зиновій-Богдан Хмельницький» та інші. Кінематографісти зверталися як до часів далекої давнини, так і до незвіданих, невивчених сторінок новітньої історії України. При цьому закономірним можна вважати бажання авторів подолати схематизм радянських часів, продемонструвати сміливі новаторські

рішення. Та у більшості випадків цього не відбулося. Більше того, часто-густо схематизм, набір виражальних засобів залишився старим, але повністю зник поетичний образ, символізм, який завжди був головною ознакою традиційного українського кінематографу. Відповідно, кінофільми не здобули і такого визнання у аудиторії, як шедеври минулого (наприклад, фільми «Тіні забутих предків» «Білий птах з чорною ознакою», «Вавилон ХХ»).

Досить показовою у цьому сенсі є історія створення фільму «Молитва за гетьмана Мазепу».

Режисер Юрій Ілленко проголосив роботу над цією епопеєю справою всього народу. Як стверджував сам режисер, головне завдання, яке він ставив перед всім колективом, – зняти з Мазепи тавро зрадника. До роботи було залучено прекрасних акторів, проект дістав патронат тодішнього президента України Л. Кучми і солідне фінансування. Сам Юрій Ілленко, оцінюючи результати роботи, у газеті «Демократична Україна» 19 березня 2002 р. сказав: «Я переконаний, цей фільм зроблено з усією силою майстерності, яку я не витратив за 10 років безробіття. Україні треба пишатися цим».

Щоправда, очікуваного глядацького успіху кінофільм не викликав, хоча оцінки були численними та різноманітними – від щирого зацікавлення до активного неприйняття. Головними причинами певної невдачі проекту є, на думку аналітиків, складна текстура фільму, переобтяження символами, які в основі своїй насичені змістовними протиріччями, а головне, надмірна емоційність авторів в бажанні нарешті відновити історичну справедливість, представивши силу гуманіста мецената Мазепи і zdegradovanість «ката» Петра. Таким чином, один із найяскравіших представників українського поетичного кіно, учень Параджанова, Юрій Ілленко до певної міри відійшов від традиційного жанру «поетичної притчі», намагаючись стати автором жанру «політичної притчі» [5].

Завершуючи розмову про український кінематограф, необхідно відзначити, що певний оптимізм створює поява нових самобутніх кінорежисерів. Назвемо хоча б лауреатів відомих кінофестивалів Віру Яковенко (Гран-прі молодіжного бієнале у Берліні) і Ігоря Стрембіцького, який за документальну стрічку «Подорожні» отримав «Золоту пальмову гілку» 58 Канського кінофестивалю. Це представники славетної київської школи кінематографістів, які, на думку кінокритиків, оволоділи знако-

вими для українського поетичного кінематографа мистецькими прийомами. Щоправда, творча доля цих молодих і талановитих людей, як і багатьох інших, складається не вельми успішно. У творчих і комерційних пошуках Ігор Стрембіцький, Віра Яковенко знімають кіно для російських телеканалів та невеликі замальовки для українського телебачення.

Суттєвий вплив на розвиток українського мистецтва, як, зрештою, і на світове, справляє так званий «феномен масової культури». Хоча є спроби віднайти витoki «масової» або «популярної» культури ще на теренах античного Риму, все ж варто визнати, що повною мірою це продукт новітньої епохи – епохи революції у сфері засобів інформації та тиражування художніх творів.

Головними прикметами масового або популярного мистецтва прийнято вважати стандартизовані сюжети, трафаретність змістовних рішень, відсутність глибоких психологічних колізій, розпалювання природних людських потягів, домінування розважальних та видовищних елементів. На відміну від елітарного мистецтва, масове не потребує складних духовних переживань, а відтак не виконує виховної функції. Проте не варто видовищність і розважальність вважати несумісними з мистецтвом як таким. Мистецтво виконує і гедоністичну функцію, впродовж віків не цуралися звертаннями до так званих легких, або, за класифікацією класицизму, «низьких» жанрів Арістофан, Мольєр, танцювальні мелодії писали Гайдн, Бах і Штраус. Натомість найбільш одіозні приклади сучасного масового мистецтва - а це знамениті бестселери Паоло Коельо, «Код да Вінчі» Джона Брауна, живопис Бориса Валеджо та багато інших, належать до філософсько-містичного жанру. Отже, певну загрозу для духовного рівня суспільства має не приналежність до «легкого жанру», а примітивізування ідейної тканини твору мистецтва, прагнення зробити його доступним і не обтяжливим для сприйняття. Сучасна масова культура – це результат всезагальної стандартизації та вузько прагматичного підходу до життя. І найстрашніші його прояви, як вважав один з видатних представників соціологічної школи культурології Томас Стернс Еліот, це придушення в людині її творчого начала. Як аргумент Еліот наводить цікавий доказ: за чотири століття населення Англії збільшилося в 12 разів, та це не призвело до появи нових 12 Шекспірів [6]. Найяскравіші прояви масової культури у світовому масштабі мають спільні корені

існування. Проте кожна національна культура виробляє і свої власні, специфічні форми утвердження зразків масової культури.

У зв'язку з тим, що мистецтво в Україні, як і у більшості країн колишнього СРСР, розвивалося дещо відсторонено від загальносвітового процесу, у нових соціально-політичних умовах перемогло прагнення якнайшвидше продемонструвати свою спроможність освоїти зразки західної культури. І тут на перший план вийшли ерзац-зразки, що сформували загальну атмосферу мистецького горизонту сучасної України. Економічні негаразди, розвал традиційних зв'язків у площині культури призвели до того, що ступінь вульгаризації культури досяг крайніх меж. У протистоянні елітарної та масової культури в Україні перемогла остання.

Сьогодні різко знизилася вага професіоналізму у сфері мистецтва. Телевізійні екрани заповнили різноманітні «фабрики талантів», де за місяць-два штампують чергову серію зірок. Значна частина населення переконана, що брати Борисенко вміють співати, а Сергій Поярков – це політичний оглядач. Справа, на жаль, не обмежується згаданими прикладами. За великим рахунком, манірність і жеманство «золотих голосів» України, примітивність клубних гумористів, «незакомплексованість» на межі непристойності видатного організатора ресторанного бізнесу, а між тим ще й почесного ректора головного культурного навчального закладу країни є серйозною загрозою для духовного здоров'я країни. Проте всі ці явища є реальним фактом. Адже сьогодні умови диктують невблаганні закони ринку, виживають ті виконавці та автори, ті кіностудії та телепрограми, які найкраще задовольняють потреби аудиторії. Споживач завжди має рацію. Вслухаймось в аргумент літературознавця Л. Тарана на користь творення доступного, зрозумілого всім нового мистецтва: «Культура як і будь-яке явище людської цивілізації, має обслуговувати різні верстви. Її структура мусить бути розгалуженою йдеться про повноту, наповненість культури і про специфічне бачення проблеми маскультури, зокрема української... Серце донецького шахтаря прилучиться до української культури і української мови не в реакції на найкращий роман Р. Іваничука..., а на україномовну політичну анекдоту чи україномовне скавуління джазових ритмів» [7, 18-21].

Справедливості ради, визнаємо, що подолати тотальний вплив «популярних» артистів не вдасться, лише хапаючись за голову і зневажливо кривлячись на їх примітивне звучання. Навряд чи можна обійтися настійливими порадами посилити увагу держави до розвитку мистецтва та ґрунтовно збільшити фінансові вливання. У сфері культури, мистецтва взаємозв'язки різноскерованих факторів розвитку складаються при однозначній домінанті соціопсихологічного чинника.

Замість висновків. Такий досить загальний огляд розвитку українського мистецтва у сучасних умовах дає можливість констатувати активні інноваційні процеси, які, перш за все, охоплюють сферу літератури, кінематографу, образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва. Специфіка сучасного етапу розвитку українського мистецтва полягає у тому, що серед багатьох чинників (а саме матеріального, етнологічного, інформаційно-комунікативного та інших), які впливають у кінцевому результаті на утвердження нації як державотворчої і цілісної спільноти, у нашому випадку на перший план висувається саме духовно-культурний (національна ідея, традиції, історична пам'ять, мистецтво). Цей елемент є не лише доленосним для нації, а й, через певну незахищеність від більш потужних сторонніх впливів, визначальним для подальшої долі держави. Якщо не спрямувати зусилля на формування у суспільстві високої гуманітарної культури, на відновлення здатності адекватного оцінювання творів мистецтв, потреби у високому мистецтві, ніякі – прямі чи опосередковані – засоби підтримки та забезпечення духовного розквіту суспільства та мистецтва користі не принесуть.

ЛІТЕРАТУРА:

1. От наукоучения – к логике культуры. – М., 1991.
2. *Кримський С. Б.* Запити філософських смислів. – К., 2004.
3. *Гегель Г.* Естетика: В 4-х т. – М., 1968. – Т.1.
4. Арт лайн. – 1998. – № 4.
5. Див. Українське кіно: ідентифікація у часі. Хроніки громадських обговорень. – К., 2003.
6. Див. <http://www.countries.ru/library/schools/shksoc.htm>
7. *Таран Л.* Нове слово // Україна. – 1991. – №11.

**INNOVATIVE PROCESSES
IN THE MODERN UKRAINIAN ART**

Svetlana SHLEMKEVYCH

Annotation. *The modern era in Ukrainian history that there is that deep mastery of creative achievements of national culture is an important need of man and society as a whole. A special place in this process is the art that can holistically reflect reality, contact with emotionally intelligent individual and area, thus, find the most adequate way of presentation of new ideas, to the ideological and aesthetic impact on people, including their activities aimed at holistically and thereby participate in the reissuing of society.*

Keywords: *The modern era in Ukraine, emotionally intelligent area, aesthetic impact on people.*